

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات – قرآن و حدیث

بررسی کارکردهای شعر در قرآن و روایات

استاد راهنما :

دکتر محسن صمدانیان

استاد مشاور:

دکتر مهرداد کلانتری

پژوهشگر:

زهرا فخاری

مهر ماه ۱۳۸۸

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات - علوم قرآن و حدیث
خانم زهرا فخاری تحت عنوان

بررسی کارکردهای شعار در قرآن و روایات

در تاریخ ۱۳۸۸/۷/۲۶ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا

۱ - استاد راهنمای پایان نامه دکتر محسن صمدانیان ، با مرتبه ی علمی استاد یار

امضا

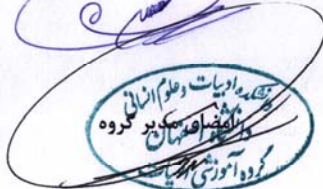
۲ - استاد مشاور پایان نامه دکتر مهرداد کلاتری ، با مرتبه ی علمی دانشیار

امضا

۳ - استاد داور داخل گروه دکتر محمد رضا ستوده نیا ، با مرتبه ی علمی استاد یار

امضا

۴ - استاد داور خارج از گروه دکتر مهدی ادیبی ، با مرتبه ی علمی استاد یار

سپاس خدا را که نور شناختش را به قلب ما تابانید و
شکرش را بر وجودمان الهام فرمود. دروازه بی پایان دانش

به پروردگاریش را ، بر ما گشود و ما را به وادی
پر فیضِ توحیدِ خالصانه‌اش راهبری نمود
و از هلاک در ورطه انکار و شک بازمان داشت.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

سپاس خدایی را که بر ما منت نهاد به فرستادن
گوهر یکدانه وجود «محمد»(ص) به میان امت‌ها
و نه امت‌های قبل و قرون پیشین، خدایی که ما
را آخرین امت قرار داد، خدایی که ما
را در شمار، فزونی بخشید و برتریمان داد.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

با سپاس از زحمات بی شائبه استاد راهنما ؛
استاد ارجمند ، آقای دکتر محسن صمدانیان
و همچنین تشکر فراوان از استاد مشاور ؛

جناب دکتر مهرداد کلانتری

که این جانب را در شروع و پیشبرد
این پایان نامه ، یاری رسانیدند.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

و با سپاس از پدر و مادر و دوستان
و کلیه کسانی که مرا در این مسیر یاری رساندند.

تقدیم به قلب پر از محبت امام زمان ،

و چشمان پر از انتظار مادر شهیده اش حضرت صدیقه کبری (سلام الله علیها)

و همه اجداد پاک و مطهر آن عزیز غائب از نظر و یار در سفر

و قطب عالم امکان مهدی صاحب الزمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)

و به امید ظهورش

یکی از موضوعات مهم در ادیان و بویژه دین مبین اسلام موضوع شعارهای این دین است که در حفظ و پیشبرد اهداف والای آن نقش سازنده ای دارد هر چند این موضوع ارتباط نزدیکی با احکام و اعتقادات دارد، چنانچه برخی شعار را همان احکام و فرایض الهی دانسته اند اما باید گفت احکامی مانند نماز و روزه و زکات و حج و... خود بخشی از شعارهای اسلامی است که دین بدون آن معنا و ماهیت مستقل ندارد به عبارت دیگر خداوند به منظور معرفی دین اسلام که آخرین و کامل ترین ادیان است علاوه بر اعتقادات و نیز اخلاقیات، یک سری احکام و نشانه هایی نیز تشریح فرموده که به سبب آن بندگان به کمال مطلوب رهنمون گردند.

حال اگر فرد، این اعمال و عبادات را صرفاً با قصد تقرب به باری تعالی و کمال معنوی و فردی انجام دهد در نتیجه به وظیفه خود که همانا پایبندی به احکام الهی است عمل نموده است، این حاکی از باطن دین است.

اما اگر ضمن تقرب الهی اهداف دیگری مانند حفظ و نگهداری و نیز معرفی نشانه های این دین آسمانی و توحیدی را مد نظر قرار دهد یعنی به سبب اعمال و نمادهای خاصی اعلام بندگی نماید به این معنا است که به شعارهای الهی پایبند بوده است و به تعبیر قرآن این از تقوی قلب وی ناشی می شود.

این توجه به ظاهر عبادات است که باید توأم با باطن گرایی دینی باشد. در واقع می توان گفت توجه به باطن اعمال دینی دارای فایده و ثواب اخروی است و توجه به شعارهای اسلامی علاوه بر فواید اخروی، برای خود جامعه اسلامی و پویایی و تحرک آن نیز مفید فایده است؛ به همین خاطر گفته شده که برخی اعمال هستند که صرف اعتقاد در آن ها کفایت نمی کند بلکه باید به معرض اجرا و نمایش در آیند این ها همان شعارهای اسلامی است. مانند: اذان، تکبیر، صلوات و...

هدف در این پژوهش آشنایی با مفهوم و جایگاه شعار در دین مقدس اسلام، آشنایی با انواع شعارها در اسلام، شناخت شعائر ناپسند و نادرست در جامعه امروز، آشنایی با نقش سازنده و فواید و آثار شعارهای اسلامی.

این تحقیق با روش تحلیلی - توصیفی صورت گرفته و جمع آوری اطلاعات آن کتابخانه ای است که در پنج فصل، به شرح زیر، تنظیم گردیده است:

- در فصل اول، به کلیات موضوع، پرداخته ایم.
- در فصل دوم، مفهوم شعار را در لغت و اصطلاح، در قرآن و روایات و از نظر مفسران و همچنین جایگاه آن را در ادیان دیگر (به اختصار) و در اسلام بررسی می نمایم.
- در فصل سوم، به بررسی انواع شعارهای اسلامی و کارکردهای آن با توجه به قرآن و روایات می پردازیم.
- در فصل چهارم آثار و فواید شعارها مورد تحلیل قرار می گیرد.
- در آخر نیز یک جمع بندی مختصر و نتیجه گیری از کل پژوهش، ارائه می دهیم.

کلید واژه ها: شعار، شعائر، نماد، شعار لفظی، شعار عملی، اجتماع.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات	
۱-۱- شرح کلید واژه ها.....	۱
۲-۱- طرح مسأله پژوهشی و اهمیت آن.....	۱
۳-۱- اهداف.....	۳
۴-۱- فرضیات و پرسش ها.....	۳
۵-۱- پیشینه تحقیق.....	۳
۶-۱- روش تحقیق.....	۴
فصل دوم : مفهوم شعار	
۱-۲- واژه شعار.....	۵
۲-۲- شعار در قرآن.....	۸
۱-۲-۲- دیدگاه مفسران.....	۸
۱-۲-۲-۱- علت شعار بودن صفا و مروه و قربانی.....	۱۲
۲-۲-۱-۲- اهمیت شعارهای الهی از دیدگاه قرآن.....	۱۵
۳-۲-۱-۲- معنای تقوی.....	۱۷
۳-۲- شعار در روایات.....	۱۸
۴-۲- شعار از منظر شهید مطهری.....	۲۳
۵-۲- شعار در مسیحیت.....	۲۵
۶-۲- شعار در یهود.....	۲۶
۷-۲- جمع بندی و تعریف شعار.....	۲۸
فصل سوم : کارکردهای شعار در اسلام	
۱-۳- شعارهای لفظی (قولی).....	۳۲
۱-۳-۱- اذان.....	۳۲
۱-۳-۱-۱- فضیلت اذان در روایات.....	۳۵
۲-۳-۱-۱- تفسیری از بندهای اذان.....	۳۶
۲-۳-۱- لعن و براءت.....	۳۸
۱-۳-۱-۲- لاعنان و ملعونین در قرآن.....	۳۸
۲-۳-۱-۲- براءت چرا و چگونه ؟.....	۴۶

عنوان	صفحه
تکبیر..... ۳-۱-۳	۵۱
صلوات..... ۴-۱-۳	۵۴
معنای صلوات..... ۱-۴-۱-۳	۵۴
صلوات در قرآن..... ۲-۴-۱-۳	۵۴
صلوات در روایات..... ۳-۴-۱-۳	۵۶
سلام..... ۵-۱-۳	۶۰
سلام در منابع اسلامی..... ۱-۵-۱-۳	۶۰
سلام، شعار است..... ۲-۵-۱-۳	۶۲
تلبیه..... ۶-۱-۳	۶۴
شعارها و سرودهای قرآنی..... ۷-۱-۳	۶۶
قرائت قرآن..... ۱-۷-۱-۳	۶۶
تواشیح..... ۲-۷-۱-۳	۶۶
مداحی..... ۳-۷-۱-۳	۶۸
نوحه سرایی و مرثیه ، روضه..... ۴-۷-۱-۳	۶۸
شعارهای جنگی (رجز)..... ۸-۱-۳	۷۰
شعارهای عملی..... ۲-۳	۷۲
حج..... ۱-۲-۳	۷۲
محتوای روحانی و معنوی حج..... ۱-۱-۲-۳	۷۴
محتوای اجتماعی حج..... ۲-۱-۲-۳	۷۵
محتوای اقتصادی حج..... ۳-۱-۲-۳	۷۶
محتوای سیاسی حج..... ۴-۱-۲-۳	۷۷
محتوای انسانی حج..... ۵-۱-۲-۳	۷۹
نماز..... ۲-۲-۳	۷۹
نماز جماعت..... ۱-۲-۲-۳	۸۰
نماز جمعه..... ۲-۲-۲-۳	۸۳
نماز عیدین..... ۳-۲-۲-۳	۸۷
کیفیت نماز عیدین..... ۱-۳-۲-۲-۳	۸۷
سایر نمازها: نماز استسقاء ، نماز آیات..... ۴-۲-۲-۳	۸۸

۸۹	۳-۲-۴-۱- کیفیت نماز استسقاء.....
۹۰	۳-۲-۴-۲- نماز آیات.....
۹۱	۳-۲-۳- بزرگداشت ها.....
۹۲	۳-۲-۳-۱- جشن ها و موالید.....
۹۵	۳-۲-۳-۲- عزاداری ها و سوگواری.....
۹۸	۳-۲-۳-۱- آثار عزاداری.....
۱۰۱	۳-۲-۴- زیارت قبور.....
۱۰۳	۳-۲-۵- تصویر گری.....
۱۰۵	۳-۲-۶- لباس و پوشش.....
۱۰۸	۳-۲-۷- پرچم.....
۱۱۰	۳-۲-۸- نامگذاری فرزندان.....
۱۱۳	۳-۲-۸-۱- اهمیت نامگذاری در اسلام.....
۱۱۵	۳-۲-۸-۲- نام های نیکو و نام های ناپسند در روایات.....
فصل چهارم : آثار و فواید شعارهای اسلامی	
۱۱۸	۴-۱- فواید اجتماعی.....
۱۱۹	۴-۱-۱- جمع گرایی و اتحاد اسلامی.....
۱۲۰	۴-۲- فواید سیاسی.....
۱۲۲	۴-۲-۱- شعار و انقلاب اسلامی ایران.....
۱۲۴	۴-۲-۲- بررسی شعار به عنوان ابزار جنگ روانی در قرآن.....
۱۲۷	۴-۲-۳- شعار و تبلیغ.....
۱۲۷	۴-۲-۳-۱- گذری بر تاریخچه و هدف تبلیغ.....
۱۲۹	۴-۲-۳-۲- شعار، ابزار تبلیغاتی.....
۱۳۱	۴-۳- فواید روانی شعارهای اسلامی.....
۱۳۳	۴-۳-۱- تأثیر شعارها در ایجاد آرامش روانی.....
۱۳۳	۴-۳-۱-۱- نقش شعارها در کاهش افکار منفی.....
۱۳۵	۴-۳-۱-۲- نقش شعائر اسلامی در کنترل استرس.....
۱۳۶	۴-۳-۱-۳- افسردگی و نقش شعارها اسلامی در رفع آن.....

عنوان

صفحه

فصل پنجم: جمع بندی و نتیجه گیری

نتیجه گیری..... ۱۳۸

منابع و مأخذ..... ۱۴۱

پیشگفتار :

تحقیق حاضر با عنوان « بررسی کارکردهای شعار در قرآن و روایات » - که در پنج فصل عرضه می گردد - تنها رهگذری است در شناخت و معرفی شعارهای اسلامی و کارکردهای آن در جامعه امروز که به علت محدودیت ، تا این مرحله توفیق انجام آن شامل حال این جانب شد. در واقع هر کدام از موضوعات مطرح شده ، خود می تواند موضوع تحقیق مستقلی قرار گیرد و بدین سبب دری فراسوی آینده نوید بخش و جامعه آرمانی موعود در برابر دیدگان ما بگشاید. همچنین این پژوهش بین رشته ای است و با دیگر علوم و آن هم علوم کاربردی مانند جامعه شناسی ، روانشناسی ، ارتباطات و علوم سیاسی ارتباط نزدیکی دارد کما اینکه در ارگان هایی چون سازمان تبلیغات اسلامی ، صدا و سیما و... کاربرد احرائی دارد.

شعار به اعتقاد نگارنده هر آن چیزی است که جنبه اعلام و تظاهر به صورت نمادین (اعلام با صدای بلند یا جمعی بودن اعلام یا به تصویر کشیدن و ...) را داشته به منظور اشعار و اثر گذاری بر روی افکار و با هدف نمایاندن ، دعوت یا پاسداری از فرهنگ اصیل دینی صورت می گیرد و صرف اعتقاد در آن کفایت نمی کند بلکه باید به معرض اجرا و نمایش در آید مانند اذان ، صلوات ، لعن و برائت ، سلام ، لباس و پوشش اسلامی ، بزرگداشت ها ، نامگذاری فرزندان .

شعار در قرآن در چهار آیه (۱۵۸ بقره ، ۲ مائده ، ۳۲ و ۳۶ حج) به کار رفته و هر چند از دو عمل (قربانی و سعی بین صفا و مروه) با عنوان شعائر الله نام برده شده اما می توان آن را به مصادیق دیگر نیز تعمیم داد .

در روایات نیز مواردی از شعارهای اسلامی معرفی گردیده است.

در یک تقسیم بندی ، شعارها یا قولی (لفظی) اند ؛ مانند اذان و صلوات .

و یا فعلی و عملی ؛ مانند: نماز جمعه ، حج ، رعایت پوشش اسلامی .

مسئله دیگری که در این زمینه باید به آن توجه نمود ، آثار و فواید شعارهای اسلامی است. فواید شعارها را می توان

در سه مورد خلاصه نمود :

- ۱- فواید اجتماعی : در این زمینه شعارها را می توان عاملی مؤثر در جمع گرایی و وحدت اسلامی دانست .
- ۲- فواید سیاسی : در این زمینه هم شعارها علاوه بر حفظ استقلال اعتقادی اسلام نقش برجسته ای در نحوه اداره جامعه اسلامی دارد به عنوان مثال شعارها یکی از ابزار جنگ روانی و مبارزه اعتقادی در مواقع هجوم افکار بیگانه است ، ضمن اینکه در پیشبرد انقلاب ها و جنگ و جهاد نقش شعار را نمی توان نادیده انگاشت.
- ۳ - فواید و تأثیر روانی شعارها : از دیدگاه اسلام ، خدا باوری و توجه به شعائر اسلامی در ایجاد آرامش روانی نقش مؤثری دارد .

فصل اول : کلیات

۱-۱- شرح کلید واژه ها

۱- شعار: « هر گفتار یا عملی که نمایانگر توجه به اسلام و زنده نگاه داشتن نام و آوازه این دین است شعار

نام دارد ، مانند حج و نماز، رنگ ها و ... » (رهبر ، ۱۳۷۱ : ۴۳۳) .

۲- شعائر - « شعائر الله یعنی نشانه های پروردگار که شامل سر فصل های آئین الهی و برنامه های کلی و آنچه در نخستین برخورد با این آئین چشمگیر است و از جمله مناسک حج می باشد که انسان را به یاد خدا می اندازد » (مکارم شیرازی ، ۱۳۷۴ : ۱۴ ، ۹۶) .

۳- نماد : نماد با فتح نون و سکون دال (بر وزن سواد) ، از « نمود » (بر وزن ودود) است . « نمودن » یعنی « نشان دادن » . همچنین از ریشه « نمود » و « نمودن » به ضم نون ، به معنی « ظاهر شدن و نمایان گردیدن » در برخی متنها و فرهنگ های کهن به چشم می خورد . با این تلفظ ، مفهوم لازم را حمل می کند که در معنی فاعلی نیز به کار رفته است ؛ یعنی « ظاهر شونده و نمایان گردنده » (قبادی ، ۱۳۸۸ : ۱) .

۱-۲- طرح مسأله پژوهشی و اهمیت آن

انسان موجودی اجتماعی است و راه تعالی و کمال او جامعه به سوی خداوند است . ادیان الهی مبتنی بر فطرت و سرشت انسان در جهت تقوی و استعداد های خدادادی بشر است . دینداری اسلامی نیز معادل فرار از اجتماع نیست .

وجود دستورات اجتماعی در ابعاد مختلف مانند صلح، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر و... و عبادات جمعی مانند حج، نمازهای یومیه، عیدین، استسقا، جمعه و... گویای آن است که حتی در آنچه قصد قربت شرط قبول است جمعی بودن شرط کمال است؛ زیرا از نظر اسلام انسان در اجتماع به کمال خود می‌رسد. از طرفی اسلام با ریا و تظاهر در عبادات مخالف است و اعمال خالص و پنهانی به پذیرش نزدیک‌تر است اما در مقابل اعمالی نیز در دین وجود دارد که تظاهر یا جمعی بودن در آنها سنت است. این اعمال «شعارهای» اسلامی می‌باشند.

برخی شعار را همان «ریا و تظاهر» دانسته‌اند و با آن به مخالفت برخاسته‌اند، غافل از این که این خصوصیت بین همه جوامع و فرهنگ‌ها مشترک است که بوسیله نمادهای خاص فرهنگی شان از قبیل پرچم و سرود، مراسم تظاهرات و... حیات دینی و استقلال اعتقادی شان را اعلام دارند.

در مقابل گروهی دیگر صرفاً به ظواهر پرداخته و توجه به باطن دین را وظیفه خود نمی‌دانند و معتقدند که باطن دین از حوزه درک بشر عادی خارج است.

پایندی به شعارها که وظیفه هر مسلمانی است، در واقع پرداختن به ظاهر دین است تا بدین وسیله، دین خدا معرفی و حفظ گردد.

شعار نشانه، علامت و چیزی است که دین خدا به وسیله آن درک می‌گردد؛ که قرآن کریم نیز همین مفهوم را در مورد حج - بزرگترین عبادت اجتماعی و سیاسی - با لفظ «شعائر» به کار برده است، در این جا شعارها فرع بر اصول اعتقادی و به عنوان قشری برای این اصول هستند و جنبه تبلیغی دارند. این شعارها قولی و عملی‌اند و قرآن، بزرگ داشتن آنها را از تقوی دل‌ها دانسته است (حج/۳۲)؛ مانند نامگذاری فرزندان بر مبنای نام‌های اسلامی، نفی تصویرگری ائمه و... که شعارهای نبوت است، فرهنگ بزرگ داشت‌ها، عزاداری و موالید، سعد و نحس ایام و اعداد و... به علاوه آنچه در روایات توصیه گردیده مانند عبادات جمعی و فراخوان‌ها مانند «اذان»، «نمازهای جماعت» (یومیه، استسقا، عیدین، جمعه)، اعلام برائت و تکبیرات، صلوات و... قابل توجه است.

بررسی این مفهوم ما را به آثاری که مهمترین آنها ۱- آثار اجتماعی: الف- جمع‌گرایی دینی ب- اتحاد اسلامی
۲- آثار سیاسی: الف- شعار و تبلیغ ب- شعارها به عنوان جنگ روانی ج- شعارها و انقلاب اسلامی ۳- آثار روانی:
الف- نقش شعائر اسلامی در رفع فشارهای روانی ب- نقش شعائر اسلامی در کاهش افکار منفی ج- نقش شعائر اسلامی در کنترل ترس، شعار و جلوگیری از افسردگی، رهنمون می‌سازد.

۱-۳- اهداف

۱- آشنایی با مفهوم و ویژگی های شعاردر دین مقدس اسلام

۲- آشنایی با انواع شعارهای اسلامی و کارکردهای آن در جامعه امروز

۳- شناخت شعائر پسندیده و ناپسند از نظر اسلام

۴- آشنایی با نقش سازنده و فواید و آثار شعارهای اسلامی

۱-۴- فرضیات و پرسش ها

۱- شعارها در اسلام همان نشانه ها و نمادهای بندگی ما است که به معرض اجرا و نمایش درمی آیند .

۲- طبق مشخصه فوق شعارها را می توان به دو دسته قولی و عملی تقسیم نمود که هر کدام نیز مصادیقی دارند.

۳- شعائر پسندیده و ناپسند از نظر اسلام کدامند؟

۴- شعارهای پسندیده دارای آثار و کارکردهایی برای جامعه اسلامی هستند.

۱-۵- پیشینه تحقیق

در کتب لغت و تفاسیر قرآن در ذیل آیات مربوط به شعائر الله و نیز آیات مربوط به عبادات جمعی همچون آیه ۲

سوره توبه، ۷۰ سوره یوسف، ۴۳ سوره بقره و ۴۳ سوره آل عمران، در باره شعار توضیحاتی ارائه شده است .

در لابلای کتب حدیثی نیز بخش هایی پراکنده و مربوط به عبادات دسته جمعی و جهاد به مسئله شعار پرداخته

شده است. از جمله در کتاب وسائل الشیعه بخش جهاد بایی تحت عنوان « باب اتخاذ المسلمین شعارا » مشاهده می

شود. همچنین از موارد فراوانی نیز با عنوان شعار نام برده شده است مانند : تقیه ، تقوی ، شب زنده داری ، ذکر الهی .

در کتب فقهی نیز در مباحثی چون نماز جماعت ، حج ، نماز عیدین و... به مناسبت مطالبی مطرح گردیده است.

متفکر شهید مرتضی مطهری نیز در بعضی از سخنرانی های خود تحت عنوان « شعار های اسلامی » و « شعار های

عاشورا » که در کتاب پانزده گفتار به چاپ رسیده است به این موضوع مفصلاً پرداخته است.

همچنین ایشان در حماسه حسینی ، بحثی را به این موضوع اختصاص داده است.

پس از انقلاب اسلامی ایران نیز برخی محققان به تحلیل اجتماعی یا ادبی شعار های لفظی و حماسی انقلاب اسلامی

ایران پرداخته اند ؛ از جمله :

نهضت پایدار (تحلیل شعار - تا انقلاب مهدی نهضت ادامه دارد -) نوشته محسن آموزگار، فرهنگ شعارهای انقلاب اسلامی ایران، زیر نظر مرکز اسناد انقلاب اسلامی ایران، جامعه شناسی شعارهای انقلاب اسلامی ایران نوشته محمد حسین پناهی.

و نیز کتاب های زیر:

پژوهشی در تبلیغ، نوشته محمد تقی رهبر.

حج از نگاه حقوق بین الملل، نوشته سید محمد خامنه ای.

مجموعه مقالات تبلیغات و جنگ روانی، جمعی از نویسندگان ترجمه حسین حسینی.

لیکن این ها فقط یک بعد از معنای شعارهای اسلامی است و در زمینه مورد بحث ما یعنی «بررسی کارکردهای شعار از منظر قرآن و روایات» تا کنون تحقیق مستقلی صورت نگرفته است.

۱-۶- روش تحقیق

این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی و روش جمع آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه ای می باشد که ابتدا مطالعات لازم در این زمینه در لابلای منابع تفسیری، روایی، تاریخی و... صورت گرفته و از مطالب مورد نیاز فیش برداری به عمل آورده و در نهایت به تألیف و دسته بندی مطالب جمع آوری شده پرداختیم.

فصل دوم: مفهوم شعار

۲-۱- واژه شعار

شعار واژه ای عربی است و لغت دانان در مورد این لفظ معانی مختلفی ارائه داده اند. از جمله معانی مشهور این کلمه عبارتند از:

الف- لباسی که بر روی بدن قرار می گیرد یعنی لباس زیرین که با «شعر» (موی بدن) تماس دارد و مقابل آن دثار یعنی جامه روئین می باشد (ابن منظور، ۱۴۱۰ق: ۴، ۴۰۹؛ راغب اصفهانی، ۱۳۹۳ق: ۳۳۱؛ طریحی، ۱۳۶۷: ۲، ۵۱۴). در لغت «شعر»- به همراه مشتقاتش؛ شعور، شاعر، شعائر، شعار- مفهوم دقت در ادراک و باریکی بینی نهفته است زیرا «موی» چیز ظریف و باریکی است که با دقت و توجه دیده می شود. (مثلاً شاعر را به علت فطانت و دقت معرفت شاعر گفته اند) (راغب اصفهانی، ۱۳۹۳ق: ۱، ۴۵۵).

این معنا در حدیثی از همّام آمده که به اهل کوفه فرمود: «انتم الشعار دون الدثار؛ شما یاران خاص و عام من هستید» (کلینی، ۱۳۶۵: ۶، ۴۹۶).

همچنین امام علی (علیه السلام) در نامه ای به یکی از کار گزارانش می فرماید: «فإني كنت أشركتك في أمانتي

و جعلتک شعاری و بطانتی؛ من تو را در امانتم شریک و انباز کردم و همچون آستر جامه خویش ساختم^۱». همچنین ایشان پیرامون پایبندی به قرآن می فرمایند: «اتخذوا القرآن شعراً واتخذوا الدعاء دثاراً؛ یعنی قرآن را با کثرت ملازمت به منزله شعار قرار دهید و دعا را به منزله لباس روئین خود قرار دهید» (مجلسی، ۱۴۰۴: ۴۱، ۱۶).

وجه تناسب این کلمه با معنای یاد شده «ملازمت و همراهی» است زیرا جامه زیرین تنها لباسی است که همواره ملازم و چسبیده به بدن بوده و هیچگاه - به جز در خلوت - از انسان دور نمی شود لذا در مواردی که شعار با قرینه دثار در لغت و روایات به کار رفته است منظور اهمیت مطلب و خاص یا عام بودن دو چیز برای فرد است. آنچه خاص و اصل است به منزله شعار و آنچه فرع است با دثار تشبیه می شود.

اما از شعار به معنای مطلق لباس نیز استفاده شده است:

احمد شوقی شاعر معاصر عرب زبان، در قصیده ای چنین سروده است:

بِرَزِّ الثَّعْلَبِ يَوْمًا فِي شِعَارِ الْوَاعِظِينَا

ترجمه: روزی روباه در لباس نصیحت گو ظاهر شد (شوقی، ۱۴۱۳: ۴، ۱۵۰).

حافظ (علیه الرحمه) نیز چنین سروده است:

زدوستان تو آموخت در طریقت مهر سپیده دم که صبا چاک زد شعار سیاه

(۱۳۷۹: ۲۷۸)

ب- از ماده «شعر» و به معنای «عَلَم» (علامت و نشانه) می باشد (ابن منظور، ۱۴۱۰: ۴، ۴۰۹؛ راغب اصفهانی، ۱۳۹۳: ۳۳۱؛ طریحی، ۱۳۶۷: ۲، ۵۱۴؛ قرشی، ۱۳۷۱: ۴، ۴۲؛ مصطفوی، ۱۳۶۰: ۶، ۷۳). این معنا در حدیث ذیل آمده است:

فِي مُنَاجَاةِ مُوسَى (عليه السلام) يَا مُوسَى إِذَا رَأَيْتَ الْفَقْرَ مُقْبِلًا فَقُلْ مَرْحَبًا بِشِعَارِ الصَّالِحِينَ وَإِذَا رَأَيْتَ الْغَنَى مُقْبِلًا فَقُلْ ذَنْبٌ عَجَلَتْ عُقُوبَتُهُ

ترجمه: ای موسی زمانی که فقر را دیدی در حالی که آن را پذیرفته ای بگو مرحبا! به نشانه و علامت صالحان و زمانی که دارایی را دیدی و پذیرفتی بگو گناهی است که عقوبتش به جلو افتاده است (کلینی، ۱۳۶۵: ۲، ۲۶۳).

۱- نامه ۴۱ نهج البلاغه، ترجمه عبارت از محمد بهشتی

نیز در این حدیث: « عَنِ الصَّادِقِ عَنِ أَبِيهِ عَنِ آبَائِهِ (عليهم السلام) عَنِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ) شِعَارُ الْمُسْلِمِينَ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ؛ امام صادق از پدرش از پدرانشان از پیامبر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ)، این گونه نقل فرمودند: علامت و شعار مسلمانان در روز قیامت بر روی پل صراط، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ می باشد» (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ۹۰، ۲۰۴).

و نیز در این شعر عربی: « وَ قِطَارٌ غَادِيَةٌ بَغِيرِ شِعَارِ »

ترجمه: قطره های باران، بدون رعد باریدن گرفت.

شعار در این شعر به معنای علامت بارش یعنی «رعد» به کار رفته است (ابن منظور، ۱۴۱۰ق: ۴، ۴۱۵).

اصطلاح «شعار قوم»؛ یعنی علامت آن قوم در سفر نیز به همین معنی است، و «شعار فی الحرب» یا «شعار العساکر» یعنی علامتی که در میدان جنگ برای شناسایی دوست از دشمن در تاریکی شب بر می گزینند (طریحی، ۱۳۶۷: ۲، ۵۱۴؛ ابن منظور، ۱۴۱۰ق: ۴، ۴۰۹؛ راغب اصفهانی، ۱۳۹۳ق: ۳۳۱). که امروزه [در اصطلاح نظامی] به آن «نام شب» می گویند (اشراق، ۱۳۶۰: ۳۱۰).

توضیح اینکه در تاریخ جنگ های اسلام نقل شده است که هر یک از طرفین جنگ برای خود شعار های مخصوص به خود داشته و شعار های جبهه اسلام از امتیاز اسلامی بودن بر خوردار بوده است و نوعی تفاعل به پیروزی بوده است. در این زمینه در کتب حدیثی مانند «بحار الانوار» علامه مجلسی و «وسایل الشیعه» شیخ حر عاملی، بابی تحت عنوان «استحباب اتخاذ المسلمین شعاراً»؛ یعنی باب استحباب انتخاب شعار به ذکر این شعارها پرداخته شده است؛ و ما در ذیل روایتی را به عنوان نمونه از کتاب اخیر می آوریم:

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ شِعَارُنَا يَا مُحَمَّدُ يَا مُحَمَّدَ وَ شِعَارُنَا يَوْمَ بَدْرٍ يَا نَصْرَ اللَّهِ اقْتَرَبَ وَ شِعَارُ الْمُسْلِمِينَ يَوْمَ أُحُدٍ يَا نَصْرَ اللَّهِ اقْتَرَبَ وَ يَوْمَ بَنِي النَّضِيرِ يَا رُوحَ الْقُدُسِ أَرْحَ وَ يَوْمَ بَنِي قَيْنُقَاعٍ يَا رَبَّنَا لَا يَغْلِبَنَّكَ وَ يَوْمَ الطَّائِفِ يَا رِضْوَانَ وَ شِعَارُ يَوْمِ حُنَيْنٍ يَا بَنِي عَبْدِ اللَّهِ يَا بَنِي عَبْدِ اللَّهِ وَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ حَمَّ لَا يُبْصِرُونَ وَ يَوْمِ بَنِي قُرَيْظَةَ يَا سَلَامَ أَسْلَمَهُمْ وَ يَوْمِ الْمُرَيْسِعِ وَ هُوَ يَوْمُ بَنِي الْمُصْطَلِقِ أَلَا إِلَى اللَّهِ الْأَمْرُ وَ يَوْمِ الْحُدَيْبِيَّةِ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ وَ يَوْمِ خَيْبَرَ يَوْمِ الْقَمُوصِ يَا عَلِيُّ آتِهِمْ مِنْ عَلٍ وَ يَوْمِ الْفَتْحِ نَحْنُ عِبَادُ اللَّهِ حَقًّا حَقًّا وَ يَوْمِ تَبُوكَ يَا أَحَدُ يَا صَمَدٌ وَ يَوْمِ بَنِي الْمَلُوحِ أَمْتٌ أَمْتٌ وَ يَوْمِ صِفِّينَ يَا نَصْرَ اللَّهِ وَ شِعَارُ الْحُسَيْنِ ع يَا مُحَمَّدَ وَ شِعَارُنَا يَا مُحَمَّدَ؛

ترجمه: از ابا عبد الله امام صادق روایت شده است که فرمود شعار ما «یا محمد یا محمد» است و شعار ما در روز بدر «یا نصر الله اقترب» و در روز احد «یا نصر الله اقترب» بود. و روز بنی النضیر «یا روح القدس ارح» و روز بنی قینقاع «یا ربنا لا یغلبنک» و روز طائف «یا رضوان» و شعار روز حنین «یا بنی عبد الله یا بنی عبد الله» و روز احزاب «حم لا ینصرون» و روز بنی قریظه «یا سلام اسلمهم» و روز مُریسج یا بنی المصطلق «آلا الی الله الامر» و روز حدیبیه «آلا لعنه الله علی الظالمین» و روز خیبر یا روز القموص «یا علی آتیم من عل» و روز فتح مکه «نحن عباد الله حقاً حقاً» و روز تبوک «یا احد یا صمد» و روز بنی الملوخ «امت امت» و روز صفین «یا نصر الله» بود و شعار حسین (علیه السلام) «یا محمد» و شعار ما نیز «یا محمد» است (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ ق: ۱۲، ۳۸۴).

واژه دیگر با این معنا (علامت)، «شعائر» (مفرد آن، شعیره) است که در قرآن به کار رفته و بعضی آن را همان «شعار» دانسته اند.^۱

مانند شعائر حج یعنی اعلام و اعمال حج که در قرآن از دو عمل؛ یکی «سعی بین صفا و مروه» و دیگر «قربانی» با این عنوان یاد شده است (ابن منظور، ۱۴۱۰ ق: ۴، ۴۱۴).

۲-۲- شعار در قرآن و روایات

لفظ شعار در قرآن و احادیث و متون دینی به کار رفته است و چنانکه گفته شد این لفظ در لغت چند معنا دارد و در این قسمت ما بر آنیم تا کاربرد لغوی واژه شعار را در قرآن و احادیث بیان نموده و سپس به اصطلاح و تعریف آن بپردازیم.

۲-۲-۱- دیدگاه مفسران

شعائر الله یا شعار الله در چهار آیه از قرآن و در معنای دوم (علامت و نشانه) آمده است؛

ان الصفا والمروة من شعائر الله فمن حج البيت او اعتمر فلا جناح عليه ان يطوف بهما ومن تطوع خيراً فان الله شاکرٌ علیم (بقره / ۱۵۸).

۱- و نیز مفسرینی همچون سید محمد حسینی همدانی در تفسیر انوار درخشان، محمد جواد نجفی در تفسیر آسان، حسین واعظ کاشفی در مواهب علیه، شوکانی در فتح القدر، ج ۳، ص: ۵۳۴، طنطاوی در تفسیر الوسیط للقرآن الکریم، ج ۹، ص: